

Csatári Bálint, Kanalas Imre

AZ INFORMÁCIÓS TÁRSADALOM NÉHÁNY TERÜLETI-TELEPÜLÉSI ASPEKTUSA HAZÁNKBAN

Az információs infrastruktúra fejlődésének jellegzetes folyamatai

Az információs társadalom fejlődésének egyik pillére az annak működését megalapozó információs infrastruktúra (a távközlési hálózatok, a mobilfónia, a kábeltelevíziózás, a mikrohullámú adatátvitel, úrtávközlés stb.) kiépülése, majd az ezekre épülő szolgáltatói és felhasználói rendszerek megszerződése. Hazánkban e technikai feltételrendszerek főbb adatait és területi jellemzőit áttekintve megállapítható, hogy felzárkózásunk e téren relatíve gyors volt.

A MATÁV 1991-ben indította el hároméves, ambíciós fejlesztési programját, mely az alábbi célokat fogalmazta meg:

- Szélessávú digitális optikai és mikrohullámú gerinchálózat kialakítása az ország 54. távközlési szempontból legjelentősebb pontja között. (A terveknek megfelelően 1993-ban adták át azt a 3400 km hosszú, 560 kbit/s sáv szélességű optikai hálózatot, amely a magyarországi gerinchálózat alapját képezte.)
- Digitális központok üzembe állítása: nagy kapacitású csomagkapcsoló központ üzembe helyezése, mely a számítógépes és adatátviteli szolgáltatások kielégítését és javítását szolgálja. (A csomagkapcsoló központokra elsősorban a távközlési és adatkommunikációs szolgáltatások – videotext, teletext, telefax stb. – fejlődése és az e-szolgáltatások iránt mutatkozó kereslet miatt volt nagy szükség.)
- A nemzetközi kapcsolatok körének szélesítése. (Ennek keretében megtörtént az Intelsat műholdas távközlési hálózathoz történő kapcsolódás és a VSAT szolgáltatás kiterjesztése.)

A mobil üzletágban 1990 óta jelen levő – 450 MHz-en analóg szolgáltatást nyújtó – Westel Rádiótelefon Kft. mellett két új GSM-szolgáltató (Westel 900 GSM Mobil Távközlési Rt., Pannon GSM Távközlési Rt.), valamint két személyhívó szolgáltató (Eurohívó Rt., Easy Call Rt.) kezdte meg működését.¹

Az igazi áttörés – a távközlési törvény nyomán – a hálózat kiépítése és minőségének javítása, a hagyományos – manuális és analóg – telefonközpontok korszerű digitális központokra történő lecserélése, illetve építése nyomán következett be. A koncessziós távközlési társaságok megalakulásukat követően gyors ütemben fogtak hozzá távközlési és adatkommunikációs hálózataik kiépítéséhez és korszerűsítéséhez.² A fejlesztések első fázisában a legfontosabb szempont az előfizetők számának jelentős bővítése volt, ezért erőltetett ütemben épültek ki a végfelhasználói hálózatok.³

Az internetes és adatkommunikációs szolgáltatások ezekben az években – jellemzően – egyszerű telefonvonalon, X.25-ös és alacsony sebességű bérelt vonalakon valósultak meg. A kilencvenes évek második felében a fejlesztések súlypontja megváltozott. Az adatátvitel és az üzleti kommuni-

¹ Napjainkra egyetlen személyhívó szolgáltató maradt a magyar piacon, miután 1999-ben az Easy Call beolvadt az Eurohívó Rt-be.

² A gyors fejlesztést egyrészt a koncessziós szerződésekben meghatározott feltételek, másrészt a potenciális felhasználói kör (az „academic” szféra, a lakosság, magyarországi gazdasági társaságok, külföldi érdekelttségű vállalkozások, a közigazgatás stb.) megjelenő igényei sürgették.

³ A koncessziós telefonársaságok 1994 és 1996 között megközelítőleg 1 millió új vonalat helyeztek üzembe, így 1996 végén 2 651 000 távbeszélő fővonalat tartott nyilván a statisztika.

káció dinamikus fejlődése, valamint a távközlési szolgáltatások színvonalának emelése érdekében a „hálózati képesség” (nagyobb kapacitás, jobb minőségű adatátvitel, SDH, ATM technológiák, biztonságosabb hálózatok) növelésére helyeződött a hangsúly.

Ennek érdekében 1996-tól megkezdődött a rádió-összeköttetésű előfizetői vonalak (RRL) telepítése, valamint egyre több távközlési csomópontban helyeztek üzembe új digitális központokat. Ezáltal a digitális kapcsolás aránya 1999 elején meghaladta a 80 százalékot, 2000 végén pedig elérte a 92 százalékot. Tovább folytatódott a már meglévő távközlési gerinchálózat, valamint a településeken belüli hálózatok korszerűsítése és bővítése.⁴ A fejlesztések eredményeként a legnagyobb koncessziós szolgáltató, a MATÁV két világszínvonalú nemzetközi kapcsolóközpont, valamint SDH (szinkron elvű digitális hierarchia) technológián alapuló átviteltechnikai berendezésekkel felszerelt, az országhatárt 11 helyen átlépő optikai kábelek tulajdonosa lett. A társaság ezenkívül egy digitális mikrohullámú kapcsolatot és egy műholdas földi állomást is működtet. Az LTO-k közötti jobb hálózati kommunikáció érdekében a MATÁV hálózatát X.25-ös kapcsolatok kötik össze 83 más hálózattal, míg az ISDN révén további 40 országgal alakított ki kontaktust. A nemzetközi konnektivitást a Globális Európai Hálózathoz (GEN) történő csatlakozás biztosítja, amely egy nemzetközi bérelt vonalakat nyújtó, nagykapacitású integrált hálózatirányítási rendszer.

Az 1992-es távközlési törvény óta a koncessziós telefontársaságok mellett a szabad piaci területekre betörő alternatív távközlési társaságok is jelentős hálózatfejlesztéseket hajtottak végre – már a 2002-es távközlési liberalizációra készülve. Az Antenna Hungária Rt. kialakított egy 51 csomópontot összekötő mikrohullámú hálózatot, továbbá birtokosa egy 170 km hosszú budapesti, valamint – a Magyar Villamos Művekkel közösen alakított távközlési vállalat keretében – egy mintegy 1300 km-es optikai hálózatnak is. A GTS Magyarország Kft. Budapesten épített ki egy 120 km hosszú optikai gerinchálózatot, ezenkívül egy több mint 60 várost összekötő mikrohullámú, valamint 1993 óta egy műholdas hálózat tulajdonosa is. A Novacom Távközlési Kft. mára, az Elmű és az Émász áramszolgáltatók távközlési hálózatát felhasználva, mintegy 1100 km-es optikai gerinchálózattal rendelkezik. Ezenkívül kidolgozta azt a technikát, amely segítségével az elektromos hálózatokon keresztül juttathatja el a jövőben a távközlési jeleket a háztartásokba.⁵ A PanTel Rt. a MÁV nyomvonalai mellett 2000 végére több mint 3200 km hosszú optikai hálózatot fektetett le, amivel gyakorlatilag országos lefedettséget ért el.

A felsoroltakon kívül említést kell tennünk a jelentős távközlési és adatkommunikációs lehetőséget rejtő kábeltelevíziós hálózatokról is. Adatkommunikációs jelentőségük – 1995-től – az első csillagpontos kiépítésű, így kétirányú adatforgalmat lehetővé tevő hálózatok megjelenésétől kezdődően folyamatosan növekszik. Ez a technológia a kábeltelevíziós hálózattal ellátott mintegy 1,5 millió háztartás körülbelül 60-70 százalékában már elérhető, s várhatóan ez az arány 2002-ben már közel 100 százalékra növekszik. A kábeltelevíziós hálózatokon nyújtandó távközlési szolgáltatások piaci lehetőségeit és sikerét azonban nagyban befolyásolják azok a már ma is létező, vagy a jövőben bevezetésre kerülő adatátviteli technológiák (bérelt vonali szolgáltatások, ISDN, ADSL, PLC, WLL, UMTS, Antenna-Micro, VSAT, hagyományos és digitális műsorelosztás), melyek helyettesítő szerepet tölthetnek be a kábelhálózaton keresztül biztosított szolgáltatások mellett.

A hálózatok műszaki jellemzői és az alkalmazott adatátviteli technikák – az elmúlt több mint tíz év fejlesztéseinek köszönhetően – közelítenek az európai normákhoz. Így a kiépített területeken kielégítően biztosítják a magyarországi távközlési és informatikai szolgáltatások minél szélesebb felhasználói körhöz történő eljuttatását. Megállapíthatjuk, hogy a telefonhálózat-fejlesztések ered-

⁴ 2000-ben a MATÁV kb. 4 ezer km, míg a többi LTO több mint 6 ezer km hosszú optikai hálózattal rendelkezett.

⁵ A PLC (Powerline Communication) hálózatot 2 Mbit/s sávszélességre tervezik, ami a ma használatos ISDN-vonalaknál is hússzor gyorsabb, s mivel újabb infrastruktúra-kiépítést nem igényel, valamint az üzemeltetése is lényegesen olcsóbb, mint a hagyományos telefonkábeleké, ezért nagy jövőt jósolnak ennek a technikának a távközlési szakemberek.

ményeképpen a beszédcélú távközlési szolgáltatás területén kínálati piac alakult ki, ami a távközlés liberalizációjával még tovább is erősödik. Ezzel szemben, az adatkommunikáció területén, a jelentős fejlesztések ellenére is szinte kizárólag a piaci rentabilitás hatásai érvényesülnek. Így a digitális hálózatok egyelőre nem vagy alig jutnak el a fejletlenebb területekre. Még napjainkban is találhatunk olyan primer körzeteket, ahol a – magas szintű informatikai szolgáltatásokhoz nélkülözhetetlen – központkapacitás digitalizáltsága nem éri el a 70 százalékot.

Megállapítható tehát, hogy a műszaki-technikai hálózatok kiépítése/kiépülése is – különösen az „információs társadalom” küszöbén – differenciáló tényezőként hathat a területek és települések közötti versenyben. Bár az első feltételezések e téren a korábbinál lényegesen decentralizáltabb fejlődést jeleztek, a centrum-periféria jelenségek és problémák mégis mintegy „újratermelődtek”.

AZ INFORMÁCIÓS TÁRSDALOM FEJLŐDÉSÉNEK NÉHÁNY TERÜLETI ÉS TÁRSADALMI ASPEKTUSA

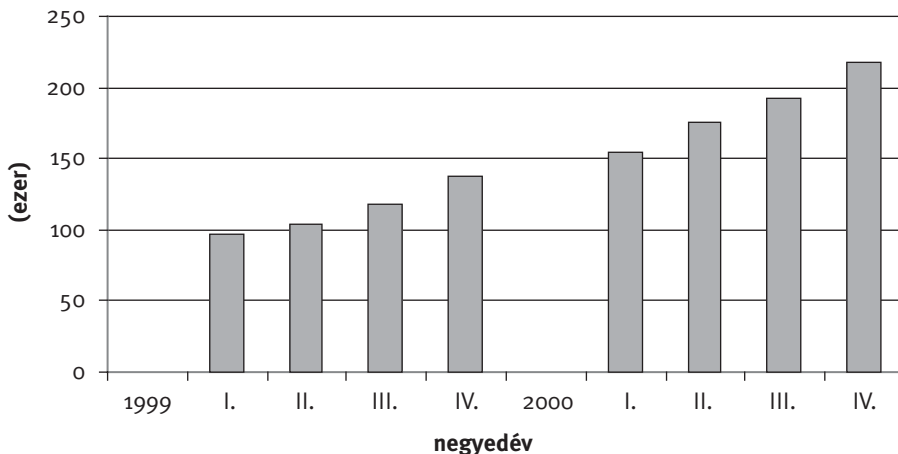
Sokkal bonyolultabb kérdéseket vet fel az információs társadalom castelsi fogalmainak (network society, new and informational global economy, new and virtual culture) hazai viszonyok között való értelmezése és alkalmazása, azok területi-települési aspektusainak megközelítése. Megítélésünk szerint az informacionális paradigma által ténylegesen formált, sajátos lokális világ még nem érkezett el hozzánk, tömeges elterjedését csak hosszabb távon remélhetjük. Oka ennek az is, hogy ehhez nemcsak az olcsó és jól elérhető technika gyors ütemű fejlődésének kellene bekövetkeznie, hanem a befogadásra alkalmas új, s talán ismét univerzális képzést nyújtó, nyitott oktatásnak és a legszélesebb értelemben vett igényes társadalomszemléletnek is el kell terjednie.

A „hálózati társadalomnak” egyféle értelmezését segíthetjük azzal, ha megvizsgáljuk, a társadalom mely jellemző rétegei és hol „kapcsolódhatnak fel” a hálóra. Mint az 1. ábrán látható, az előfizetők száma egyre gyorsuló ütemben nő, s az is kétségtelen – mint erre a „Dél-Alföld intelligens régió” programunk során végzett első internetes felmérésünk is rámutatott –, hogy a felhasználók többsége városi lakos, diplomás, a fiatalabb korosztályhoz tartozik, s vagy a modern gazdasági-üzleti szférában, vagy a közigazgatásban, a felsőoktatásban és a kutatásban dolgozik.

Világosság
2002/8–9

Csatári Bálint,
Kanalas Imre:
Az információs
társadalom
néhány területi-
települési
aspektusa
hazánkban

1. ábra: Az internet-előfizetések számának alakulása Magyarországon, 1999–2000.



Forrás: KSH 2001.

A hálózati hozzáférést nyújtó szolgáltatások terén még mindig a modem segítségével megvalósított kapcsolt vonali szolgáltatás a legelterjedtebb. Ez képezi az internet-előfizetések döntő, mintegy 90 százalékát. Érdeemes azonban megfigyelni, hogy az elmúlt években egyre nagyobb lett a kereslet a telefonmodemnél nagyobb adatátviteli sávszélességet biztosító szolgáltatások iránt. Az adatokból megállapítható, hogy a nagyobb kapacitást biztosító adatátviteli módzatok növekedési dinamikája 1999–2000 viszonylatában – a kiinduló alacsony előfizetői számokkal is magyarázhatóan – lényegesen nagyobb volt (az ISDN esetén 15-szörös, a bérelt vonal esetében 65%-os), mint a modemes előfizetés esetében.

1. táblázat: Internet-előfizetések száma hozzáférési szolgáltatások szerint

Megnevezés	1999	2000
Internet-előfizetések száma	137 929	220 395
<i>Ebből:</i>		
Kapcsolt vonalon (modem segítségével)	133 672	195 733
ISDN	1 693	20 708
X.25	1	0
VSAT	10	12
AM-Micro	2	10
Kábel TV	1 401	1 904
Bérelt vonal	1 150	1 900
Egyéb	0	128

Forrás: KSH Magyar Statisztikai Évkönyv, 2000.

Világosság
2002/8–9

Csatári Bálint,
Kanalas Imre:
Az információs
társadalom
néhány területi-
települési
aspektusa
hazánkban

Az „új, globális és információs alapú gazdaság” fogalmához azzal is közelíthetünk, ha azt vizsgáljuk meg, hogy a hazai információs infrastruktúra csomópontjainak, például a szolgáltató domain-szervereknek a területi fejlődése mennyire követi a gazdasági fejlődés tényleges térbeliségét.

Az elmúlt három év igen gyors területi átrendeződése érdekesen kétarcú. Az úgynevezett globális gazdasághoz és szolgáltatási rendszerekhez már hazánkban is kvázi „csatlakozottnak” tekinthető területeken, Budapesten és környékén, valamint az észak-dunántúli megyék városaiban és térségeikben a GDP, illetve annak növekedési üteme hasonlóan magas arányú, mint az információs szolgáltatások fejlődése. E területeken – Budapest és agglomerációja szélsőséges arányú és „történelmileg mintegy ismétlődő” kiemelkedése is erre utal – már a tényleges működés jeleit mutatja a globálissal is összekapcsolódó információs alapú gazdaság.

A térbeli terjedés „másik arca” is kettős. Egyrészt relatíve gyorsan és szigetszerűen fejlődik e szektor az általános folyamatokat tekintve még mindig viszonylag fejletlen gazdasági hatótérrel rendelkező, de tradicionálisan fontos egyetemi központokban (Pécs, Szeged, Debrecen). Ugyanakkor számottevő a domain-szerverek hálózati-terjedési üteme a nagy-, közepes és kisvárosokban, de még a nagyközségekben is. Esetükben nyilván kevésbé a gazdasági fejlettség motiválja a fejlődést, mint akár az e-technológiákhoz kapcsolódó „csodavárás”.

A magyarországi tartalomszolgáltatást nyújtó, regisztrált domain-névvel rendelkező számítógép-hálózat terjedésének térképi elemzése tehát azt igazolja, hogy e fejlődés egyelőre erőteljesen követi a korábbi térstruktúrát.

A hálózati szervezettség ugyan gyorsan fejlődik, de messze nem éri el például a skandináv országoknak azt a tudatos kiépítés következtében elért fejlettségi színvonalát, amely alkalmassá tenné hazánk elmaradottabb régióit, térségeit, településeit is – az erőteljes hálózati együttműködést feltételező – úgynevezett intelligens régió vagy település programok működtetésére.

Az „új, virtuális kultúra” térbeliségének, terjedésének és legfőképpen tartalmának a meghatározása a legnehezebb feladat. A modern média és a net lokális (kulturális) tartalomszolgáltatásairól elmondható, hogy sokkal kiegyenlítettebb térbeli képet mutatnak, mint az az előbbiekben jelzett, s igen erőteljes területi különbségekből következne. Határozottan kimutatható a lokális társadalomnak, közösségeknek, településeknek az a törekvése, hogy egyszerűbb vagy bonyolultabban szerkesztett információkkal megjelenjenek az interneten. Ezek a „megjelenések” azonban többségében és elsősorban a hagyományos kultúra netes interpretációi, s csak igen kis részben egy új, mondhatni „virtuális kultúra” építőkövei. Ahhoz, hogy e szektor is nagymértékben fejlődjön – az internet-hozzáférés árának lényeges csökkenése mellett – két tényezőre mindenképp szükség lenne: az információs társadalom kiépítéséért felelős partnerek (önkormányzatok, kutatóintézetek, felsőoktatás, közigazgatás, könyvtárak, művelődési és közoktatási intézmények, stb.) érdemi – és a „terjedést” hatalmi-hierarchikus alapon nem gátló – együttműködésére, valamint a civil felhasználók körének további nagyszámú bővülésére.

A kisebb munkahelyi hálózatok egyelőre sokszor elszigeteltek, a tartalomszolgáltatások színvonala gyenge, frissítésük esetleges, s a helyi társadalom is megosztott e téren. Nincs például érdemi párbeszéd a hardver (számítógépes szakemberek) és a szoftver (az érdemi tartalomszolgáltatók), illetve a felhasználók között. Az intézményi és egyéni használatok igényei is jelentősen eltérnek, de az „információs eliten” belül is nagyok a különbségek az intelligens régió vagy város programok megítélését vagy bevezethetőségét illetően.

Sajátos és sajnálatos tény, hogy a területi információk nem vagy alig szolgálgják például a területi identitást, a területi marketinget célzó megjelenések pedig többségében alacsony színvonalúak. Nagyon fontos lenne pedig a nyitott, demokratikus, s önzetlenül együttműködő „hálózatépítő” folyamatok támogatása, mert e nélkül újabb lokális társadalmi egyenlőtlenségszakadék fog kialakulni.

ÖSSZEGZÉS HELYETT

Megítélésünk szerint – a fentiekből is következően – az e-Europe programok hazai adaptációja hallatlan erőfeszítéseket kíván, s első lépésben nem technopolis programokról kellene álmodozni, hanem sok-sok kedvezménnyel – vagy például a helyi kábeltelevíziós hálózatok révén – az internet és a nívós információk minden állampolgárhoz és iskolához való eljuttatásáról. A céltudatos felhasználói társadalom kinevelése alapvető feltétel.

Meggyőződésünk, hogy az információs társadalom területi fejlődésének tudatos támogatása lehetőséget biztosítana arra, hogy segítsen az elmaradott területek felzárkózásában.

Az információs társadalom területi fejlődése is erősen függhet a decentralizált szellemű demokrácia minőségi fejlődésétől.

Végül talán fontos adalék, hogy például a konferenciánknak helyet adó Kecskemét közvéleménye a második legfontosabb lehetséges városfejlesztési iránynak tartja „a modern, intelligens, digitális iskola-város funkció” céltudatos és egymásra épülő programjainak megvalósítását.

Nagy kérdés, hogy hogyan sikerülhet ez a közeljövőben.

Világosság
2002/8–9

Csatári Bálint,
Kanalas Imre:
Az információs
társadalom
néhány területi-
települési
aspektusa
hazánkban

Sándor Klára

GLOBALIZÁCIÓ, REGIONALITÁS ÉS NYELV

A globalizáció és a nyelv kapcsolata egyaránt témája a nyelvészetnek, illetve a nyelvészeti szempontból laikus közéletnek. A tárgy mindkét körben azonosnak látszik: a globalizációs folyamatok hatása a nyelvek életére. A megközelítés módja azonban – bizonyos értelemben természetes ez – más az említett két közegben; a következtetések sem szükségképpen azonosak, a megoldási javaslatok pedig meglehetősen eltérnek egymástól.

GLOBALIZÁCIÓ ÉS NYELV – A KÖZBESZÉDBEN

A közbeszédben a globalizációt gyakran a Gonosz új szinonimájaként emlegetik. Az itt gyakran megjelenő nézet szerint a globalizáció, pontosabban az annak szimbólumává előléptetett amerikai angol nyelv kiszorítja, de legalábbis pusztítja az anyanyelvet; idegen szavakkal, értelmetlen, érthetetlen kifejezések tömkelegével árasztja el. Ennek a diskurzusnak állandó elemeként fogalmazták meg azt a félelmet, hogy egy idő után anyanyelvünk „elangolosodik”, hogy a végén „meg sem értjük majd egymást”, s hogy legvégül „elveszítjük magyar nyelvünket” is.

Ennek a közbeszédnek az elemeiből építkeznek azok a politikai javaslatok, amelyek ciklikusan újra meg újra fölbukkannak 1990 óta, s a magyar nyelvet a globalizációs hatások ellen nyelvtörvénnyel vagy másként nevezett, de mindenképpen a nyelvhasználatot megregulálni szándékozó jogi korlátozásokkal akarják megvédeni. 1992–1993 és 1996–1997 sikertelen próbálkozásai után 2001. november 27-én végül elfogadták A gazdasági reklámok és az üzletfeliratok, továbbá egyes közérdekű közlemények magyar nyelvű közzétételéről szóló, 2001. évi XCVI. törvényt. Az imént bemutatott, a nyelvészeti szempontból laikus közbeszéd elemeit bemutató gondolatmenetet a törvény szövegéből, illetve a törvényjavaslat indoklásából vett részletek jól illusztrálják:

„A legutóbbi évtizedekben bekövetkezett technikai fejlődés a távközlés és a tömegtájékoztató olyan új lehetőségeit bontakoztatta ki, amelyek jelentős hatással vannak minden nemzet nyelvére. Az állandósult és megsokasodott idegen nyelvi hatásokkal a magyar nyelv nehezen képes megbirkózni. A nyelv fejlődése elengedhetetlen társadalmi szükséglet. A nemkívánatos nyelvi hatások ellensúlyozása azonban törvényhozási lépéseket is szükségessé tehet.”¹

„Az elmúlt évtized tapasztalatai egyértelművé tették, hogy a világpiac részévé vált Magyarországon a globalizációs folyamatok mellékhatásaként jelentkező, nyelvromlást előidéző tendenciák ellen törvényi eszközökkel is szükséges fellépni.”²

E gondolatrendszer érvei és metaforái egyértelműen a nyelv és a nemzet szoros, elválaszthatatlan összekapcsolódásának hitére alapulnak: a nyelv „rongálódása” vagy „romlása” a nemzet függetlenségét (legalábbis szellemi önállóságát) veszélyezteti és „a nemzeti kultúrát rombolja”; anyanyelvünk „kincs” és „örökség”, melyet „meg kell őriznünk” és „tovább kell adnunk”. Nem ritka az sem, hogy a gondolatrendszer mellett érvelő retorikában a xenofóbiára, szélsőséges esetben az

¹ A törvény szövegét ld. a <http://www.complex.hu/kzldat/to100096.htm> oldalon.

² A törvényjavaslat és az indoklás szövege a <http://www.mkogy.hu/irom36/4899/4899.htm> lapon olvasható.

idegengyűlöletre építő elemek is fölbukkannak, például amikor „támadó”, „ránk zúduló” idegen hatásról beszélnek, vagy arról, hogy az idegen szavak a „tősgyökeres magyar szavak” előtt „szívják el a levegőt”, azokat „szorítják ki”.³

A közbeszéd nyelvre és globalizációra vonatkozó gondolatrendszere számtalan, nyelvészeti szempontból naiv elemet tartalmaz.⁴ A nyelvcsere például nem úgy zajlik, hogy az egyik nyelv a másikkal való keveredés után „átalakul” a másikba (mint az „elangolosodik” kifejezés sugallja).⁵ Nyelvészeti szempontból értelmezhetetlen az „idegen” és a „meghonosodott jövevény” szavak közötti különbségtétel is.⁶ Aztán a nyelvhasználatra számtalan, egymással is kölcsönhatásban lévő, folyton változó irányú és erejű tényező van hatással, a nyelvi változás folyamatait éppen ezért lehetetlen – bármily jóindulatú – tanáccsal vagy – bármily szigorú – törvénnyel szabályozni. De naiv az a fő tétel is, hogy „nemzet” és „nyelv” elválaszthatatlan, szükségszerű kapcsolatban lennének egymással: minthogy e két fogalom csak mintegy kétszáz éve, és csak az európai nemzetállam-eszme jegyében kapcsolódott össze, természetesen vannak „nemzetek nélküli” nyelvek – a világ nyelveinek többsége ilyen, többek között a katalán, a baszk, a breton; közelebbi példával a beás, a romungro és az oláhigány – és vannak saját, a nemzeti létet szimbolizáló nyelv nélküli nemzetek is – ma például a legharcosabb ír nacionalisták is angolul beszélnek egymással.

GLOBALIZÁCIÓ ÉS NYELV – A NYELVÉSZETI ELEMZÉSEKBEN

A nyelvészeti elemzésekben éppen az imént említett okok miatt nem is a „nemzeti nyelveket”, hanem – egyszerűen – a nyelveket féltik a globalizáció hatásaitól. A világon ma mintegy 6-7 ezerre becsülik a hangzó (beszélt) nyelvek számát, s nagyjából ugyanennyire a jelnyelvek számát. A hangzó nyelveket egyenként átlagosan 5-6 ezer ember beszéli, ami abból adódik, hogy ezek mintegy 95 százalékát 1 milliónál kevesebben, és több mint 3 ezer nyelvnek van még 10 ezernél is kevesebb anyanyelvi beszélője. Optimista becslések szerint a következő évszázad alatt a nyelvek körülbelül fele tűnik majd el – borúlátóbb elemzők ennél sokkal magasabbra, 90-95 százalékra jósolják a veszélyeztetett nyelvek számát.⁷ Természetesen nem mindegy, melyik jóslat áll majd közelebb a valósághoz, de az mindenesetre nyilvánvaló, hogy a magyar nyelvet még a legpesszimistább elemzések alapján sem sorolják a veszélyeztetett nyelvek közé.⁸

A világ nyelvészeit leginkább az nyugtalanítja, hogy a kevés anyanyelvi beszélővel rendelkező beszélőközösségek nyelveit a nagyobb, „gyilkos” nyelvek megölik, sőt sokszor e közösségek maguk is segítik ezt a folyamatot, s végül maguk döntenek a „nyelvi öngyilkosság” mellett, mert gazdasági,

Világosság
2002/8–9

Sándor Klára:
Globalizáció,
regionalitás
és nyelv

³ A gondolatrendszerben szokásos retorikai fogásokat, metaforákat, az érvelésmód és a nemzeti ideológia összekapcsolását tárgyalja a Sándor Klára szerkesztette, megjelenőben lévő *Nyelv és hatalom* c. kötet több tanulmánya is; a nemzeti ideológia és a nyelvféltő gondolatok összekapcsolódásának történetéről ld. még Sándor 2001c.

⁴ A törvényjavaslat indokolása sajnos kizárólag ilyen elemeket tartalmazott, olyannyira, hogy Nádasdy Ádám (2001) kétségbe vonta, hogy volna olyan nyelvész, aki nevét adná a javaslatban olvasható „kínosan dilettáns fordulatokhoz” (jöllehet az indokolás szerint a törvényjavaslat előkészítésébe bevették „a nyelvészettudomány kiemelkedő képviselőit is”). A Nádasdy által kiemelt fordulatok némelyike a törvényben is olvasható.

⁵ Az ún. *pidzsinizáció* során a két érintkező nyelv ugyan egy harmadikat hoz létre, ezt az új nyelvet azonban mindkét közösség közvetítő nyelvnek használja, és anyanyelveként nem ezt beszéli.

⁶ A reklámnyelvtörvényt övező vitákban megszólaló nyelvészek többször is rámutattak erre, az érveket itt nem ismétlem meg. A vita anyaga olvasható a <http://dragon.klte.hu/~tkis/index.html> oldalon.

⁷ Skutnabb-Kangas 2001, 1–2. (Köszönöm a szerzőnek, hogy kéziratát rendelkezésemre bocsátotta.)

⁸ Egy nyelvet akkor tekintenek veszélyeztetettnek, ha kevés az anyanyelvi beszélője és gyenge a politikai státusza; különösképpen ha a gyerekek már nem tanulják meg, azaz beszélői már nem adják tovább a következő generációknak (Skutnabb-Kangas 2001, 2).

és emellett többnyire politikai erők kényszere alatt értéktelennek, hasznavehetetlennek tekintik saját anyanyelvüket. Az anyanyelvi közösségek ilyen döntései ellen magától értőddően még az utóbbi években egyre nagyobb nyilvánosságnak örvendő nyelvi emberi jogi charták és kötelezettségek sem nyújthatnak védelmet (ezek a politikai nyomás és kényszer ellenében olykor hatékonynak bizonyulnak, de legalábbis hivatkozási alapul szolgálnak).⁹

Gazdasági szakemberek gyakran hivatkoznak arra, hogy gazdaságilag előnyös, ha sokféle nyelv helyett kevesebb világnyelvet beszélnek az emberek, és egyfajta intelligens sajnálkozásokon túl nem találnak okot arra, hogy nyugtalankodjanak a kialakulóban lévő helyzet miatt. A nyelvészek jelentős része azonban másképp látja mindezt: úgy tűnik, hogy a nyelvi sokféleség ugyanolyan szerepet tölt be a kultúrák adaptivitásának megőrzésében, mint a biológiai sokféleség az élővilág adaptívításának biztosításában. Az empirikus adatokkal egyre inkább támogathatóan látszó nézet szerint ráadásul nem is csak egyszerű analógiáról van szó, hanem arról, hogy a nyelv mint az ember és az emberi kultúrák „tartozéka” része az ökoszisztémának. Ebből kiindulva mondhatjuk azt, hogy a nyelvi sokféleség csökkenése, a homogenizáció szükségképpen törekenyebbé és a környezet változásaival szemben kiszolgáltatottá teszi az egyes kultúrákat.¹⁰

Az angol, s ezen belül az amerikai angol nyelv uralkodó és folyamatosan további területeket szerző szerepét természetesen a nyelvészek is látják. Vannak közöttük olyanok, akik mindezt különféle tényezők véletlen egybeesésének tulajdonítják,¹¹ mások azonban kevésbé hisznek a véletlenekben, s rámutatnak azokra a gyakran karitatívnak álcázott üzleti fogásokra, amelyeket az angol nyelv terjesztése érdekében vetnek be – egyébként nemcsak az amerikaiak, hanem a britek is.¹²

Világosság
2002/8–9

Sándor Klára:
Globalizáció,
regionalitás
és nyelv

REGIONALITÁS ÉS NYELV – A KÖZBESZÉDBEN

A nyelvi „regionalitást” a magyar laikus közbeszédben gyakran a provincializmussal, „parasztossággal”, iskolázatlansággal, műveletlenséggel kapcsolják össze. Ebben a nyelvi vélekedéseket a magyar kultúrában meghatározó, nagyon erős normativizmusnak, az iskola és az iskolában tanult „nyelvtan” szigorú előíró szemléletének, és az iskolai szemléletet és tananyagot nagymértékben irányító, 1950-től még a korábbi időszakoknál is erőteljesebben homogenizáló nyelvművelésnek van kiemelt szerepe.¹³ E szemlélet a nyelvjárásokat – minden más, a gondolatrendszerben kiemelt szerepű „egységes nemzeti nyelvtől” eltérő nyelvváltozattal együtt – „fölösleges eltérésnek” ítéli, a nyelvjárások beszélőit pedig műveletlenek bélyegzi. Jól példázzák ezt azok az érvek, amelyek a határon túli magyar sztenderd nyelvváltozatokat azért nem tekintik a magyarországi magyar sztenderddel egyenértékűnek, mert egyrészt „idegenszerűségeikkel telinek”, másrészt „provinciálisnak” tartják őket.¹⁴

Az anyanyelvet a globalizációtól féltő közgondolkodásban nemigen találkozunk azzal az észrevétellel, hogy a globalizáció elsősorban a nemzeti szerveződési szintet tördeli szét. Ezt a gazdasági viszonylatban jól látható tényit is figyelembe véve még végzetesebbnek tűnne – ebben a gondolat-

⁹ Ezekről összefoglalóan ld. Andrassy 2001; Skutnabb-Kangas 1997; valamint a Kontra–Phillipson–Skutnabb-Kangas–Váradai szerkesztette 1999-es kötet bevezető tanulmányait.

¹⁰ Ld. a Maffi (2001) által szerkesztett kötet tanulmányait.

¹¹ Pl. Crystal 1998; ezt sugallja az Ammon (2001) által szerkesztett kötet több tanulmánya is (Robert B. Kaplan kifejezetten állítja).

¹² Pl. Phillipson 1992, Kontra 1999.

¹³ Részletesebben ld. Sándor 2001a.

¹⁴ Ld. pl. Deme 1993a; 1993b; 1995; Jakab 1993.

rendszerben – a globalizáció anyanyelvet romboló hatása, hiszen így nemcsak az „elidegenesedés” fenyegetésével, hanem az „egységes nemzeti nyelv” szétrobbanásával is számolni kellene – már pedig a nemzeti eszme jegyében fogant nyelvi és kulturális utópia az egységességet írja elő. Nyíri Kristóf találó jellemzése szerint¹⁵ e vágyakban az fogalmazódik meg, hogy „a nemzetállam minden polgára ugyanazon az egyöntetű nyelven beszél, ugyanazon a nyelven írástudó: ugyanannak az elvont kultúrának a tagja. A kulturális egyöntetűséget az egységes iskolarendszer biztosítja: az elemi oktatás egyöntetűsége, amely a magasabb iskolákat elvégzettek közös kultúráján alapszik, végső soron pedig az irodalom, a történelem, a jog és a természettudományok ama egységes fölfogásán, amelyet a nemzeti egyetem munkál ki és ápol.”

REGIONALITÁS – A GLOBALIZÁCIÓ NYELVRE TETT HATÁSAINAK ELLENSZERE?

A nyelvészek – a nemzeti ideológia iskolában tanult elemeit fölmutató közvélekedéssel szemben – a „nemzeti nyelveknek” nem tulajdonítanak kiemelt szerepet; a fogalmat voltaképpen értelmezni is nehezen lehet nyelvészeti elemzésekben. A „nemzeti nyelv” fogalmához talán leginkább közelítő nyelvészeti kategória a *sztenderd nyelvváltozat*: ez a nyelvnek az iskola által tanított, széles körben elismert, nyílt tekintéllyel bíró változata, melynek szókincsét és nyelvtanát szótár és írott nyelvtan rögzíti, s melyet a beszélők a „helyes” nyelvhasználattal, sokszor magával a nyelvvel azonosnak tekintenek. Az ettől eltérő változatokat a nyelvészek nyelvi szempontból semmivel sem kevésbé értékes, jó, hasznos nyelvváltozatoknak tekintik, sőt: kiemelt szerepet nem a sztenderdnek, hanem a beszélő elsődlegesen tanult, a legkisebb figyelemráfordítással beszélt nyelvváltozatának, az úgynevezett *alapnyelvnek* tulajdonítanak. Az alapnyelv az a nyelvváltozat, mely elsődleges közösségünket, alapidentitásunkat is szimbolizálja.¹⁶

Az „egységes nemzeti nyelvet” nyelvészeti szempontból tehát értelmetlennek látszik féltetni. A főntebb idézett jellemzés – tegyük hozzá: szerencsére – utópisztikus. Nemhogy nem beszélnek az emberek egyformán a nemzetállami keretekben sem, de nem létezik még az a változat sem, amelyet a mindenki számára egységes nemzeti nyelvnek nevezhetnénk, s amelynek ebben a gondolatrendszerben kizárólagos jogokat adományoztak. Ugyanakkor, annak ellenére, hogy ez az idióma a valóságban sohasem létezett, s a valóságban szintén soha nem létezett „közösséget” szimbolizál, támogatói hatalmi pozíciójából adódóan képes – legalábbis a nyilvánosan vállalt értékítéletek terében – háttérbe szorítani a valóságosan beszélt, valóságos közösségeket szimbolizáló nyelvváltozatokat – melyeket nevezhetünk akár regionálisnak is.

Éppen ezért a globalizációnak az a várható hatása, hogy megtépázza az úgynevezett „nemzeti nyelv” kizárólagos tekintélyét, kifejezetten örvendetesnek nevezhető, több okból is. Először is: a homogenizáció az azonos nyelvhez sorolt nyelvváltozatok viszonylatában ugyanúgy a biokulturális sokféleség csökkenéséhez, s így a homogenizálódó csoport kiszolgáltatottabbá válásához vezet, mint a nyelvek közötti sokféleség csökkenése. Ha a nyelvészeknek van bátorságuk a nagy világnyelveket „gyilkos nyelveknek” nevezni, akkor nyugodtan nevezhetjük annak az eszményített nemzeti nyelvváltozatokat is. Aztán az ideálisnak képzelt nemzeti nyelv valójában olyan elitista találmány, amely az iskola által elvárt változattól eltérő alapnyelvet beszélők diszkriminálásának sokszor öntudatlanul alkalmazott eszköze az iskola első osztályától egészen a munkavállalásig.¹⁷

¹⁵ Nyíri 2000, 53.

¹⁶ Az alapnyelv és a sztenderd közötti különbségekről részletesebben ld. Sándor 2001b.

¹⁷ Az anyanyelvi diszkriminációról ld. pl. Kontra 2001.

Ugyanakkor, éppen a nyelvi sokféleség védelmében, az sem lenne okos, ha nem gondolkoznánk el azon, hogy a globalizációnak milyen hatásai lehetnek a magyar nyelvet illetően, s hogy ezek közül azok ellen, amelyek nemkívánatosnak látszanak, lehet-e valamit tenni, és ha igen, hogyan. A nyelvtervezési javaslatokat azonban természetesen nem sztereotípiákra, köznap bölcsekedésekre és kitalációkra kell alapozni, hanem ellenőrzött ismeretekre.

Ilyen ismeret például, hogy a magyarországi nemzetiségi oktatás azzal járult hozzá a hazai szlovákok nyelvcserejéhez, hogy a nemzetiségi iskolákban a *sztenderdet* tanította – ez a közösség identitásához nem kapcsolódott, a közösségen belül használhatatlan volt, viszont erősíthette a beszélőkben azt az érzést, hogy saját nyelvváltozatuk értéktelen.¹⁸ Ilyen ismeret az is, hogy a határon túli magyarság nyelvi bizonytalanságát fölérősíti és nyelvcserejét ugyanígy fölgyorsíthatja, ha saját nyelvváltozataik helyett az állam az államnyelvet, a magyarországi magyarság pedig a magyarországi sztenderd magyart követeli rajtuk.¹⁹ Tudjuk, hogy a burgenlandi magyarok nyelvcserejét egyértelműen gazdasági tényezők irányították: a fiatalabb generációk nem tanulták meg azt a nyelvet, aminek nem látták gazdasági hasznát – a nyelvcsere folyamatok túlnyomó többségét egyébként más esetekben is a nyelvek gazdasági értéke mozgatja.²⁰ Tudjuk azt is, hogy két csángó fiatal akkor sem beszélget egymással anyanyelvén, ha szomszéd faluból származnak, és története- sen jól értenék egymást, mert saját alapnyelvükhöz olyan erős szégyenérzet társul.²¹

A gazdasági és nyelvészociológiai folyamatok együttes mozgása, szoros összekapcsolódása tehát jól ismert, a nyelvészek körében közhelyszámba menő megállapítás. Így aztán nem is meglepő, ha párhuzam mutatkozik a globalizáció bekebelező és homogenizáló hatásainak ellenszegülni képes gazdasági és nyelvi megoldások között is. Úgy tűnik, gazdasági vonatkozásban a globalizációnak a regionalitást erősítő, a tényleges vagy virtuális „helyi” közösségeket, hálózatokat újra- vagy fölépítő hatása védelmez leginkább a globalizáció „bekebelező” hatásaival szemben. A nyelv identitást jelző funkciójáról, társadalmi és társas szerepeiről, valamint változásáról szerzett nyelvészeti ismeretek alapján úgy látszik, hogy nincs ez másként a nyelv vonatkozásában sem. A stabil gazdasági háttérrel és erős identitással rendelkező közösségeknek van a legnagyobb esélyük arra, hogy ellenálljanak a nagy nyelvek gyarmatosításának: különösen akkor, ha erős közösségi identitásukat egy minden korlátozás nélkül, nyíltan vállalható nyelvváltozat szimbolizálja. Ilyen körülmények között nemigen van okuk arra, hogy „nyelvi öngyilkosságot” kövessenek el – akár valóságos helyhez kötődő, akár más kapcsolattartási formákkal szerveződő közösségekről van szó.

HIVATKOZÁSOK

Ammon, Ulrich (ed.) 2001. *The Dominance of English as a Language of Science: Effects on Other Languages and Language Communities*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.

Andrássy György 2001. Nyelv és nyelvi jog az ezredfordulón. *Jogtudományi Közöny*, 2001. július–augusztus. 265–278.

¹⁸ Gyivicsán 1993, 173; 191. Természetesen nem arról van szó, hogy a kisebbségi nyelvek oktatása fölösleges volna, hanem arról, hogy rosszul választották/választják meg azt a nyelvváltozatot, amit az iskolákban tanítanak. A magyarországi románok nyelvvasztását legerősebben az a tényező befolyásolja, hogy melyik nyelven beszélnek „könnyebben” (Borbély 1995): kicsi az esélye, hogy ez az iskolában elsajátított és csak ott használt sztenderd volna.

¹⁹Részletesebben ld. Sándor 1995; a nyelvi bizonytalanság egyik jele például, hogy egy vizsgálat szerint a szlovákiai magyar középiskolások a fölmérés során kialakult formális helyzetben általában sztenderdebbek voltak, mint a magyarországi társaik (Lanstyák–Szabó Mihály 1997, 126–127).

²⁰ Gal 1979; 1991; 1992.

²¹ Sándor 2000.

- Borbély Anna 1995. Attitűd és nyelvválasztás egy magyarországi román nyelvközösségben. In Kassai I. (szerk.): *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete. 287–297.
- Crystal, David 1998. *English as a Global Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Deme László 1993a. Nyelvhasználati feltételek nemzeti és nemzetiségi körülmények között. *Magyar Nyelvőr* 117. 470–473.
- Deme László 1993b. Standard, regionalitás, provincialitás. *Egyetemi Fonetikai Füzetek* 8. 65–71.
- Deme László 1995. Nyelvünk többközpontúságának kérdéséhez (tekintettel a mai történelmi helyzetre). *Magyar Nyelvőr* 119. 357–365.
- Gal, Susan 1979. *Language Shift. Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria*. New York – London: Academic Press.
- Gal, Susan 1991. Kódváltás és öntudat az európai periférián. In Kontra M. (szerk.): *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*. Budapest: Magyarságkutató Intézet. 123–157.
- Gal, Susan 1992. Mi a nyelvcseré és hogyan történik? In Kontra M. (szerk.): *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete. 47–59.
- Gyivicsán Anna 1993. *Anyanyelv, közösség, kultúra. A magyarországi szlovákok*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Jakab István 1993. A nemzeti nyelvművelés „liberalizmusának” és a kisebbségi nyelvművelés „radikalizmusának” okai, gondjai. *Magyar Nyelvőr* 117. 473–475.
- Kontra Miklós 1999. Angol nyelvi és kulturális imperializmus és magyar tanárképzés. In *Közérdekű nyelvészet*. Budapest: Osiris. 91–105.
- Kontra Miklós 2001. A nyelv mint a diszkrimináció eszköze. In Sándor K. (szerk.): *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*. Szeged: JGYF Kiadó. 147–152.
- Kontra Miklós–Phillipson, Robert–Skutnabb-Kangas, Tove–Váradai Tibor (eds.) 1999. *Language: a Right and a Resource. Approaching Linguistic Human Rights*. Budapest–New York: CEU Press.
- Maffi, Luisa (ed.) 2001. *On Biocultural Diversity: Linking Language, Knowledge, and the Environment*. Washington D.C.: The Smithsonian Institution Press.
- Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség*. Pozsony: Kalligram.
- Nádasdy Ádám 2001. Rechtsre perdül. Gondolatok a reklámyelv-törvény tervezetéről. *Magyar Narancs*, 2001. szeptember 27. 42.
- Nyíri Kristóf 2000. Globális társadalom, helyi kultúra. Filozófiai vázlat. In Glatz F. (szerk.): *Az információs társadalom*. Budapest: MTA. 43–64.
- Phillipson, Robert 1992. *Linguistic Imperialism*. Oxford: Oxford University Press.
- Sándor Klára 1995. Az élőnyelvi vizsgálatok és az iskola: a kisebbségi kétnyelvűség. *Regio*, 1995/4. 121–148.
- Sándor Klára 2000. National Feeling or Responsibility: The Case of the Csángó Language Revitalization. *Multilingua*, 19/1–2. 141–168.
- Sándor Klára 2001a. „A nyílt társadalmi diszkrimináció utolsó bástyája”: az emberek nyelvhasználatára. *Replika*, 2001. november. 241–259.
- Sándor Klára 2001b. Szociolingvisztikai alapismeretek. In Sándor K. (szerk.): *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*. Szeged: JGYF Kiadó. 7–48.
- Sándor Klára 2001c. Nyelvművelés és ideológia. In uő (szerk.): *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*. Szeged: JGYF Kiadó. 153–216.
- Sándor Klára (szerk.). *Nyelv és hatalom*. Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Jyväskylä, 2001. augusztus 6–11.) „Nyelv és hatalom” c. szimpozionjának előadásai. Megjelenőben.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Skutnabb-Kangas, Tove 2001. Linguistic Human Rights in Education: Western Hypocrisy in European and Global Language Policy. Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson (Jyväskylä, 2001. augusztus 6–11.) elhangzott plenáris előadás írott változata. Kézirat.

Világosság
2002/8–9

Sándor Klára:
Globalizáció,
regionalitás
és nyelv